Postens konst- och programråd 1948-1998

av Egon Jonsson

Konst- och programrådets verksamhet som rådgivande organ åt Postens chef är en del av svenskt konstliv som inte tidigare skildrats eller belysts i ett sammanhang. Det har jag sökt råda bot på nu när 50 år gått sedan upprinnelsen – bildandet av ett konstråd 1948. 1960 tillkom ett programråd och efter att ha sammanträtt dels var för sig, dels gemensamt har de båda råden efterhand glidit samman i ett enda organ.

Vid sidan av postchefen som ordförande och postala bisittare har 26 ledamöter medverkat. Från början utsågs dessa på förslag av Nationalmuseum, Konstakademien, Vetenskapsakademien och Stockholms universitet, men efterhand har Postens chefer valt sina rådgivare efter eget huvud och på så sätt att olika delar av vårt lands kultur-, samhälls- och näringsliv blivit företrädda.

EGON JONSSON är född i Västervik 1919. Efter 46 år i Posten, varav de flesta som informationschef, pensionerades han 1984. Han har varit ledamot av Postmuseinämnden i olika omgångar – åren 1977- 84 som ordförande. Postmusei Vänners styrelse tillhörde han åren 1957-97. Åren 1980-86 ingick han i Konst- och programrådet.

En nationell symbol

Anders Örne, som var chef för Postverket 1926-46, har berättat att han vid den världspostkongress som hölls i London 1929 hos en bekant träffade en litterärt bildad gammal dam. Hennes stolthet var att hon i sin ungdom umgåtts med författaren, konstkritikern och filosofen John Ruskin, en av 1800-talets mest framstående kulturpersonligheter.

Då damen hörde att Örne vistades i London som ombud vid världspostkongressen frågade hon hur länge den skulle pågå. På Örnes svar att det rörde sig om sju eller åtta veckor utbrast hon: Hur i all världen kan man tala så länge om frimärken?

Att så till den milda grad förknippa Posten med frimärken hör nog till sällsyntheterna. Men visst är utgivningen av frimärken en viktig och uppmärksammad del av Postens verksamhet. Frimärken har blivit en framträdande del av Postens ansikte och också en nationell symbol.

Till sin karaktär är frimärket ett värdetryck med en enda funktion, att tjäna som en bekväm biljett för brevens framfart över alla gränser.

Men frimärkena hör också hemma i konstens värld. Redan från början fick de en konstnärlig prägel, dels genom att konstnärer anlitades för att teckna frimärksbilderna, dels genom att frimärkena ofta graverades av skickliga gravörer med erfarenhet av sedelframställning. En släktskap med sedlar uppstod således tidigt.

En auktoritet på området, en av de främsta, Nils G. Stenqvist, professor i grafikkonst på Konsthögskolan 1973-83 och ledamot av Postens Konst- och programråd sedan 1985, anser att frimärket – det graverade nota bene – är ett grafiskt blad och således hör hemma i grafikkonsten. Den stora upplagan hindrar inte ett sådant synsätt, eftersom alla exemplar måste vara exakt lika och kvaliteten av högsta klass. Frimärkena är också signerade under bildytan, oftast med två namn, tecknarens och gravörens.

I programmet till en utställning 1987 om frimärket som grafiskt blad skriver Stenqvist att hovgravör Czeslaw Slania säkert är den mest kände ute i världen av alla grafiker i Sverige.

Kritiska röster

Som all konst har frimärkskonsten att räkna med kritisk granskning. Oftast har omdömena från konstnärer, konstbedömare och andra sakförståndiga nått offentligheten, när man funnit anledning till anmärkningar.

Frimärkena, deras motiv, form och färg framkallar också ett mera allmänt tyckande hos konsumenterna och då alldeles särskilt bland frimärkenas samlare.

I början av 1900-talet framfördes kritik mot de svenska frimärkena av en utövare av en besläktad konstart – bokkonsten. Släktskapet består i att det ofta är samma konstnärer som anlitas för att illustrera och ge grafisk form åt böcker och frimärken.

Kritiken kom från Arthur Sjögren, en av den svenska bokkonstens pionjärer. Han vann tidig berömmelse som formgivare och illustratör av en rad verk av August Strindberg.

I en artikel i *Svenska Dagbladet* 1906 framförde Sjögren synpunkter som är värda att beakta än i dag. Man bör använda så lite detaljer som möjligt på den lilla frimärksytan men dess mera energiskt verkande ytor och linjer och klara färger.

Klagan hos Kungl. Maj:t

1918 var tiden inne för en stor manifestation. En protest mot de svenska frimärkenas utseende riktades till Kungl. Maj:t. Bland undertecknarna – inalles 36 – fanns en stor del av den tidens konstnärer och andra kulturpersoner, bl.a. Ragnar Östberg, Carl G. Laurin, Richard Berg, Albert Engström, Carl Larsson, Eigil Schwab, Pär Ekström, Torsten Schonberg, Tor Hedberg, Erik Lallerstedt, Hasse Zetterström, Hjalmar Branting, Karl Hildebrand, Fredrik Ström och Knut Kjellberg. En kvinna fanns med, textilkonstnärinnan Carin Wästberg, 1910-30 chef för Föreningen Handarbetets Vänner.

En utlösande faktor till skrivelsen var ett beslut av 1918 års riksdag om höjning av postavgifterna. När nya frimärken var på gång borde Postverket rätta till de brister som vidlådde dittillsvarande typer i fråga om komposition, teckning och färg. Vari dessa brister bestod utvecklades inte närmare, märkligt nog.

Man begärde en öppen tävlan mellan svenska konstnärer eller att annorledes fullt genomgripande förbättringar måtte föranstaltas.

Kungl. Maj:t hetsade dock inte upp sig utan beslöt att överlämna skrivelsen till Generalpoststyrelsen, som ägde taga hänsyn till framställningen, i den mån styrelsen fann omständigheterna därtill föranleda.

Kritiken hörsammas

Och det fann Generalpoststyrelsen. För första gången anordnades en tävlan. Sex konstnärer inbjöds att komma med förslag. Det var ett kvalificerat urval: Yngve Berg, Einar Forseth, Nils Kreuger, Bertil Lybeck, Torsten Schonberg och Axel Törneman. Postverkets chef, den driftige, dynamiske, ibland envåldshärskande Julius Juhlin gick ett steg längre.

Han var då så att säga i frimärkstagen. Samma år hade han gjort en studieresa till USA och bl.a. köpt en frimärkspress – den s.k. Stickney-pressen – jämte kringutrustning så att Posten själv kunde börja trycka

sina frimärken. Dels skulle det bli billigare, dels skulle kvaliteten höjas.

Juhlin engagerade nu två av dem som skrivit under protestlistan att som sakkunniga granska de inlämnade förslagen. Dessa var Olle Hjortzberg som med den äran debuterat som frimärkstecknare 1910 samt konsthistorikern och kulturkritikern Carl G. Laurin.

Under dessa former tillkom år 1920 Einar Forseths prisade, legendariska *Stående Lejon* och hans inte mindre berömda porträtt av *Gustav Vasa*, Torsten Schonbergs långlivade *Postemblem* samt ett mera kortlivat märke med Axel Törnemans porträtt av Gustaf V en face.

Fägnad eller förtret

Den 27 juli 1919, det år då vackrare vardagsvara myntades, fanns en intressant artikel i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* under rubriken "Våra nya frimärken. Ett par kritiska rader". Det var chefen för Göteborgs konstmuseum Axel Romdahl, året därpå utnämnd till professor vid Göteborgs Högskola, som pekade på att utgivandet av nya frimärken är en nationell konstnärlig händelse av stor betydelse:

> Frimärket blir det inom landet mest spridda bildverket vid sidan av myntet, och för alla, som har glädje av vad som är vackert och som pinas av det som är fult blir det en daglig källa till fägnad eller förtret. Inför utlandet blir det en väsentlig exponent för vår artistiska nivå. Kanske betydelsefullare än alla konstutställningar:

Ris och ros

Mer eller mindre kritiska synpunkter på frimärkenas motiv och form har återkommit i liknande tongångar tid efter annan.

Dock har lovord inte saknats. Framför allt har Olle Hjortzbergs frimärken inhöstat beröm – Gustaf II Adolf-märket 1920, serien till riksdagsjubileet 1935 och framför allt den lysande postjubileumsserien 1936 – Hjortzbergs magnum opus. Till seriens framgång över hela världen bidrog Sven Ewerts gravyrer.

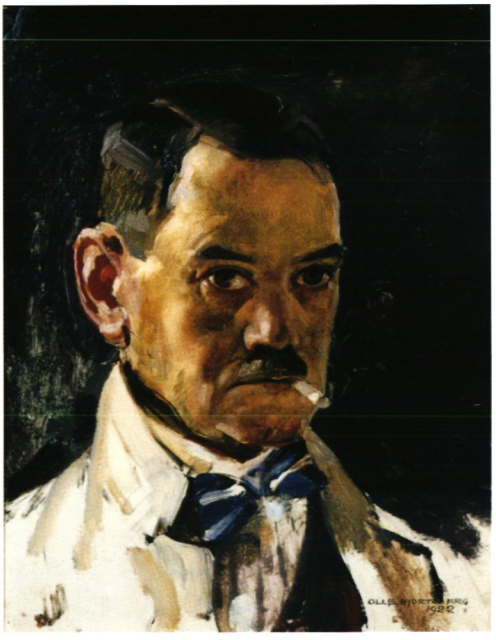

Professor Olle Hjortzberg är den verklige märkesmannen inom svensk frimärkskonst. Han skissade sina första frimärken 1908. 40 år senare blev han Konstakademiens företrädare i Konst- & programrådet, som han lämnade 1957, vid 85 års ålder. Detta självporträtt målade han 1922.

Ny kritikvåg

I en artikel i *Svenska Dagbladet* i april 1948 skriver Gotthard Johansson, landets ledande konstkritiker och en varm förespråkare för modern arkitektur och nyttokonst:

> Det är visserligen sant, att det inte är någon lätt sak att teckna frimärken och att tävlingen om våra sedlar visat att det kan vara svårt att också på den vägen nå fram, åtminstone omedelbart, till ett gott resultat. Men hur skall man få fram lämpliga konstnärer för dylika uppgifter, om de aldrig får tillfälle att försöka sig? Ett är visst, att den svenska frimärkskonsten är i behov av en förnyelse och att dess senaste alster inte är något värdigt

uttryck för vårt lands konstnärliga och grafiska kultur.

I den efterföljande debatten yttrade sig bl.a. Otte Sköld. Han ansåg att det kunde nog vara bra med tävlingar om frimärksmotiv. Men honoraren måste vara väl tilltagna så att inte bara småfröknar ställer upp. Så kunde man (= män) uttala sig på den tiden!

Moteld

– De svenska frimärkena får gång på gång hård kritik. Vad har ni i Postverket att anföra till ert försvar? Vi vill ha ett inslag om det i Dagens Eko när vi sänder om två timmar.

Det var ett samtal jag fick från Radiotjänst samma dag som Gotthard Johansson skrivit i *Svenska Dagbladet*. Jag var då tämligen ny som Postens informatör och kontaktman med massmedia.

Som tur var fick jag tag på byråchefen Nils-Fride Antoni, den under generaldirektör Erik Swartling ansvarige för frimärksfrågorna. Till min förvåning – postcheferna var på den tiden föga benägna att ställa upp i intervjuer – behövdes ingen operation övertalning för att få honom att ställa upp.

När jag lyssnade på Ekot, som på den tiden sändes en kvart om dagen, förstod jag varför. Postverket hade anlagt moteld genom att vända sig till de två högsta instanserna på konstens område och be om råd och medverkan i frimärksutgivningen.

Ett konstråd blir till

Den 19 mars 1948 – några veckor före kritiken i *Svenska Dagbladet* – hade generaldirektör Erik Swartling skrivit till överintendenten och chefen för Nationalmuseum och till Konstakademien. I skrivelsen heter det bl.a:

> I sin strävan att hålla de svenska frimärkena på en konstnärligt hög nivå har generalpoststyrelsen för erhållande av teckningar till frimärken vänt sig till goda och kända konstnärer. Utförande av teckning till frimärket, avsett att framställas i stålgravyrtryck, på sådant sätt att gravören i detalj erhåller ledning av och kan följa teckningen, kan enligt styrelsens erfarenhet bereda en konstnär, som tidigare icke sysslat med denna konstart, betydande svårigheter.
>
> Då förslag till särskilda frimärken oftast inkomma till generalpoststyrelsen förhållandevis kort tid före frimärkets utgivningsdag, har styrelsen därför i regel funnit sig hänvisad att välja konstnärer, som tidigare utfört frimärksteckningar eller eljest ansetts äga förutsättningar för denna särskilda uppgift. Till följd härav ha nya konstnärer icke prövats i en utsträckning, som i och för sig måhända varit önskvärt.
>
> För närvarande föreligger förslag till särskilda frimärken, avsedda att utkomma den 22 januari 1949 resp. den 9 oktober 1949. I dessa fall torde tiden medgiva, att nya konstnärer beredas tillfälle att, eventuellt efter tävlan i någon form, utarbeta förslag till de nya frimärkena. I sådant syfte får generalpoststyrelsen anhålla, att ni ville föreslå lämplig, sakkunnig person, som är villig biträda styrelsen med råd i fråga om val av konstnärer och med bedömandet av de framkomna förslagen.

Avslutningsvis deklareras att Postverket har för avsikt att anlita de personer som Nationalmuseum och Konstakademien föreslår som sakkunniga i konstnärligt avseende i samband med utgivandet av nya frimärken. Med andra ord avsåg Swartling att inrätta ett konstråd.

Den 10 maj 1948 svarar Konstakademien att den utsett professor Olle Hjortzberg såsom lämplig sakkunnig person att biträda med råd i fråga om val av konstnär för utförande av förslag till frimärken samt i bedömandet av sådana förslag.

Överintendenten Erik Wettergren meddelade muntligen att han personligen ställde upp som rådgivare.

Det första sammanträdet med de båda experterna hölls den 17 juni 1948. Det torde inte ha varit av snöd vinning som Hjortzberg och Wettergren ställde upp. Ersättning fastställdes av Generalpoststyrelsen till 25 kr per sammanträde. I sanningens namn må framhållas att ersättningen fördubblades i

oktober 1951 och i november 1959 var det dags för ännu en fördubbling.

En lyckosam start

Det första frimärket som tillkom med det nya konstrådets medverkan blev ett lyckokast – ett av de finaste porträttfrimärkena över huvud taget.

Här får jag för en gångs skull citera mig själv ur min artikel om svenska poeter på frimärken i *Postryttaren* 1997:

> I en intervju i *Svenska Dagbladet* 1948 sade Akke Kumlien – ett av svensk bokkonsts stora namn – att han aldrig sett ett svenskt frimärke med riktiga bokstäver och siffror. Frimärkstecknarna hade inte insett hur viktigt det är att ta till vara de typografiska elementen.
>
> 1949 fick Akke Kumlien själv visa sig på styva linan, en uppgift han klarade med glans. Det var då 100 år sedan August Strindberg föddes och jubileumsfrimärket i tre valörer – 20, 30 och 80 öre – gjorde Akke Kumlien till ett typografiskt mönster. Det är till alla delar vackert komponerat med Richard Berghs porträtt som förlaga. Richard Bergh var en styv porträttmålare. Han parade porträttlikheten med en inträngande skildring av själva personligheten.

Debatt på jubileumsmöte i SFF

Den 12 mars 1949 – en kort tid efter Strindbergsmärkets utgivning – höll Sveriges Filatelist-Förening i Stockholm sitt 1.000:e ordinarie sammanträde, refererat i *Svensk Filatelistisk Tidskrift* nr 4 1949. Det stora ämnet var de svenska frimärkenas kvalitet – eller som många menade brist på kvalitet. Inbjudna som inledare av debatten var byråchef Antoni, fil. dr Akke Kumlien och redaktör Nils Färnström.

Kumlien inledde och talade varmt för frimärkstextens betydelse:

> Text och bild skall på frimärkena bilda ett harmoniskt helt. På den punkten har det syndats mycket. Bilden har ansetts som det primära och texten som en andrahandssak. Då det för frimärkskompositioner skall vara tvärtom. Text är det primära och den skall osökt gruppera sig kring bilden eller emblemet.

Akke Kumlien, bokkonstens förnyare, komponerade detta vackra, typografiskt väl avvägda frimärke.

Redaktör Färnström förde filatelisternas talan och efterlyste frimärken i flera färger:

> Det är svårt att göra frimärken men tydligen mindre svårt utomlands och det var också mindre svårt förr i tiden i Sverige om man ser på våra äldsta vapenfrimärken.

Byråchef Antoni sökte avväpna kritiken, som ju inte var ny, med att Postverket tagit intryck. Kritiken var en av anledningarna till att ett konstråd bildats. Vidare framhöll han att tävlingar skulle ordnas i större omfattning för att få fram nya idéer och vackrare frimärken.

Efter en livlig diskussion fick Antoni slutreplik och lovade då att försöka få en plats för en filatelist i det nya skönhetsrådet för frimärken.

Men det lyckades han inte med. Erik Swartling hade en mycket bestämd uppfattning i denna fråga. Swartling menade att Postverket skulle ge ut frimärken endast av postala skäl och utan att snegla på att det fanns en samlarmarknad och utan att ta hänsyn till filatelisternas speciella intressen. Med andra ord skulle Posten föra en frimärkspolitik som om samlarna inte fanns.

Val mellan Forseth och Sylwan

Den första tävlingen som utlystes efter konstrådets tillkomst gällde frimärken för att manifestera Världspostföreningens 75-årsjubileum i oktober 1949. Åtta konstnärer inbjöds – Per Beckman, Yngve Berg, Bertil Bull-Hedlund, Tor Fagerkvist, Einar Forseth, Ture Tideblad, Mark Sylwan och Stig Åsberg.

En bedömningsnämnd bestående av Erik Wettergren, Olle Hjortzberg, Otte Sköld, Emil Johansson-Thor och Nils-Fride Antoni valde ut tre skisser, en av Forseth och två av Sylwan som de främsta. Men nämnden ansåg att skisserna borde utarbetas mer detaljerat och en omtävlan ske mellan de båda konstnärerna.

Vid förnyad prövning den 14 juni 1949 fann nämnden att Sylwans båda förslag skulle antas.

Forseths första skiss – en brevduva med en olivkvist i näbben och två händer som möts i ett handslag – hade inte vunnit på omarbetningen ansåg nämnden. Snarare tvärtom.

Detta var utan tvivel ett bakslag för Forseth. Han var ute efter revansch. Det frimärke han tecknat 1947 av Gustaf V i anledning av dennes 40-årsjubileum som regent hade blivit hårt kritiserat, bl.a. därför att kungens på frimärket stort tilltagna namnchiffer skymde en del av monarkens huvud. Det hade till och med till Forseths förtret liknats vid en telefonlur.

Än värre hade det dock varit om Forseth fått ögonen på nämndens protokoll. Där stod bl. a.: ”Händerna äro dåligt tecknade”.

I sina memoarer ”Mälardrottningens Gyllene sal” berättar Forseth lite uppgivet: ”1967-68 deltog jag i en internationell tävling i Israel med uppmärksammade frimärksförslag men utan prisresultat”. Hans deltagande där hade sin förklaring i att Forseth var medveten om att han var ett större namn internationellt än nationellt.

Helt gav Forseth aldrig upp att få komma igen som frimärkstecknare på hemmaplan. På sin ålders höst – 93 år gammal – uppvaktade han brevledes medlemmar i

Marc Sylwan segrade i 1949 års tävlan om frimärken till Världspostföreningens 75-årsjubileum – i konkurrens med bl.a. Einar Forseth.

Inför sin 80-årsdag 1972 hedrades Einar Forseth med en utställning på Postmuseum, som Gilbert Svenson tog initiativet till. Gilbert Svenson är kanske den av museets chefer som varit mest hemmastadd i filatelins värld. – Det var en stor överraskning för mig, skriver Forseth i sina memoarer, utställningen värderades mycket av såväl press som fackmän.

Konst- och programrådet, bl.a. mig, med förslag och skisser, vaga i formen, till ett frimärke med Mälardrottningen som motiv.

Klen tillväxt efter sabbatsår

År 1950 inträffade det i dagens perspektiv egendomliga att det inte gavs ut ett enda nytt frimärke. Detta hade bara hänt två gånger tidigare sedan Postverket 1920 övertagit frimärksproduktionen – åren 1926 och 1937.

Även under återstoden av 1950-talet var utgivningen återhållsam. Det var nästan bara jubiléer och ett och annat sportevenemang som föranledde nya frimärken.

Även bruksfrimärkena förnyades sparsamt. Det gäller särskilt det första frimärket 1951 med Gustaf VI Adolfs bild.

Konstrådet utsåg åtta konstnärer att komma med förslag till detta märke. Med hänsyn till förutsättningarna – själva kungabilden, tecknad av David Tägtström, var given – var det främst grafiska formgivare som inbjöds.

Återigen var det Mark Sylwan som avgick med segern. Särskilt 25-öresvalören i svart-grått tryck blev ett fint frimärke. Sven Ewert graverade.

10 år senare gjorde Czeslaw Slania en ny gravyr med siffror och text i vitt i stället för i färg. Och den gravyren var i bruk i åtskilliga utgåvor ytterligare 10 år – en livslängd som väl svårligen kommer att överträffas.

Ung konst

Värdet för postchefen och hans medarbetare på frimärkssidan av att ha ett konstråd som expertis visade sig redan de första åren. Men ännu klarare framstod betydelsen 1953.

Systerverket Telegrafverket firade 100-årsjubileum och de goda relationerna mellan de båda kommunikationsverken – inte minst mellan generaldirektörerna Swartling och Sterky – ledde till att jubiléet manifesterades fullt ut med en serie på tre frimärken.

Konstrådet kom då med den djärva idén att ge uppdraget att teckna märkena åt två unga konstnärer – Pierre Olofsson och Karl-Axel Pehrson, båda 32 år.

De tillhörde den konstgrupp som 1947 väckt stor uppmärksamhet genom en utställning – *Ung konst* – på konstsalongen Färg och Form.

Där presenterades någonting nytt för svenska ögon. Den nonfigurativa konsten hade gjort entré under påverkan av internationella storheter som Paul Klee, Piet Mondrian och Joan Miró.

Något förvillande kallades den nya konsten än konkret, än abstrakt. En distinktion är att den abstrakta konsten associerar till naturen och dess former medan den konkreta är sig själv nog, konstruerad, opåverkad av naturen.

Både Olofsson och Pehrson har framträtt som konkretister men de tre telemärkena är abstrakta, förankrade i verkligheten.

25-öresvalören till telefonens ära visar telefonstolpar och luftledningar, stramt tecknade i en diagonal komposition. 40-öresvalören är friare tecknad och symboliserar radiovågor. 60-öresmärket anknyter till blixten, sedan länge telegrafens speciella symbol.

Ung konst av Pierre Olofsson och Karl-Axel Pehrson på ett av Telegrafverkets jubileumsfrimärken.

En så djärv förnyelse av frimärkskonsten – på gränsen till det nonfigurativa – kunde inte gärna gå hem i alla läger. Till de mindre entusiastiska hörde tyvärr telegeneralen Håkan Sterky.

Ett lyckokast

Om det var Olle Hjortzberg eller Erik Wettergren som kom på idén må vara osagt men ett lyckokast var det att ge grafikern Stig Åsberg i uppdrag att teckna ett frimärke till minne av Per Daniel Amadeus Atterbom, 100 år efter dennes död.

Stig Åsberg hade egentligen meriterat sig för frimärksuppdrag redan på 1940-talet genom sina utsökta bokillustrationer – främst med detaljrika, verklighetsnära teckningar till de båda klassikerna "Den fulländade fiskaren" av Izaak Walton (1945) och "Skogsliv vid Walden" av H. D. Thoreau (1947).

Porträttet av Atterbom 1955 blev det första i en rad lysande författarporträtt – förutom av Atterbom av Lagerlöf, Heidenstam, Fröding och Almqvist.

Stig Åsberg var sedan anlitad som frimärkstecknare till sin bortgång 1968. Motiven sträcker sig över ett vitt fält. Han har alldeles givet en plats bland de stora i svensk frimärkskonst.

Andra framstående konstnärer som fick uppdrag att teckna frimärken under 1950-talet var Jurgen von Konow, Tor Hörlin, Olle Olsson-Hagalund och Sven Ljungberg.

Nya ledamöter

Olle Hjortzberg lämnade konstrådet 1957. Han var då 85 år och fann det lämpligt att ge plats åt en yngre kraft. Konstakademien utsåg Hugo Zuhr till hans efterträdare. Zuhr var sedan 1950 professor i måleri vid Konsthögskolan.

Erik Wettergren avled 1961 och efterträddes av överintendenten vid Nationalmuseum, professor Carl Nordenfalk.

Programråd bildas

I protokoll hållet hos Kungl. Generalpoststyrelsen den 25 februari 1960 anmäldes att riksantikvarien Ingvar Andersson och professor Edy Velander på generaldirektörens förfrågan förklarat sig villiga att medverka vid planeringen av frimärksutgivningen:

Det första av Stig Åsbergs lysande författarporträtt – Atterbom.

> De skulle därvid, dr Andersson såsom kulturhistorisk expert och professor Velander såsom expert på teknikens och naturvetenskapens historier, dels lämna generalpoststyrelsen råd vid val av värdiga ämnen för frimärksutgivningen genom att bedöma inkommande framställningar om jubileums- och minnesfrimärken, dels medverka till åstadkommande av ett väl avvägt långtidsprogram för frimärksutgivningen.

Vägd på en våg

Vid ett av de första mötena i Programrådet tog Erik Swartling upp frågan om författarjubiléer. Det var en grannlaga uppgift att avgöra vilka författare som skulle hedras.

Ivar Andersson, en av de Aderton, ansåg att man måste rätta sig efter litteraturhistoriska bedömningar. Förslagsställare kunde vara entusiastiska beundrare men man fick inte låta sig förvillas av dem.

Ivar Andersson lovade att ta upp sådana frågor i Svenska Akademien, dock ej formellt utan i samtal med enskilda akademiledamöter.

Så skedde också vid flera tillfällen. En sådan sondering ledde till att Oscar Levertin, aktuell för ett frimärke 1962, befanns väga för lätt. Han ansågs inte leva kvar tillräckligt i det allmänna medvetandet.

Nobelfrimärken – men hur?

I maj 1960 hölls för första gången ett gemensamt sammanträde med Konst- och Programråden. Utgivning av Nobelfrimär-

ken stod på tapeten. Nobelstiftelsens ordförande envoyén Ståhle deltog.

Erik Swartling inledde med att deklarera att Postverket var positivt till att ge ut Nobelfrimärken, även om det innebar ett avsteg från principen att ingen utlänning borde återges på svenska frimärken.

Tre alternativ diskuterades. Det första innebar att årligen uppmärksamma pristagare som föddes för 100 år sedan. Det andra alternativet var att utmärka dem som tog emot priset för 60 år sedan. Det var ju det alternativet man stannade för. Det tredje förslaget, vars tid skulle komma och som professor Velander förespråkade, var att hålla sig till ämnesgrupper – författare ett år, medicinforskare året därpå osv.

Konstrådet diskuterade några månader senare hur Nobelmärkena skulle utformas. Konstnären Kurt Jungstedt, som var suppleant för Hugo Zuhr, föreslog en lösning med pristagarnas profiler. Förslaget vann genklang enligt minnesanteckningarna.

En svårighet fanns dock. Den vanliga formen för porträttfotografering var ju inte profilporträtt. Så det kunde bli svårt att få fram förlagor.

Konstrådet utsåg Stig Åsberg och Mark Sylwan att göra kompositionsskisser och rådet fann att Stig Åsbergs skisser motsvarade förväntningarna.

Fartfyllt frimärke

Det vanliga kravet att ett jubileum bör avse jämna hundratal år för att komma ifråga för frimärken har Posten gjort avsteg från då och då. Ett stort avsteg var att ge ut ett frimärke till 10-årsjubilerande SAS. Men bakgrunden var speciell. Postverken i Danmark, Norge och Sverige kände stor samhörighet med SAS. De var stora och viktiga kunder hos flygbolaget och mer flygintresserade än de flesta postverken på den tiden. I själva verket gjorde de tre skandinaviska postverken en pionjärinsats för att göra flyget till ett reguljärt transportmedel för post – i möjligaste mån utan tilläggsavgifter.

Uppdraget att teckna SAS-märket gick till en debutant – Philip von Schantz, då bi-

SAS 10 år – det första frimärket av Philip von Schantz.

trädande lärare i grafik på Konsthögskolan.

Det blev ett frimärke med fart, vilket inte kan sägas om alla svenska frimärken. där flygplan figurerar. En DC-8 flyger genom en molnformation. Att planet är på väg uppåt och att bokstäver och siffror lutar i samma riktning förstärker fartintrycket. Frimärken med samma motiv gavs också ut i Danmark och Norge.

Magert resultat

I Konst- och programrådets gemensamma möte i maj 1961 deltog Tekniska museets chef Torsten Althin som vikarie för Edy Velander.

Enligt Althins uppfattning var ämnesvalen för de svenska frimärkena inte slagkraftiga utomlands. Posten borde ge ut frimärken som kan ge Sverige goodwill internationellt, bl.a. genom att visa att Sverige är ett tekniskt och industriellt land.

En serie industrifrimärken borde därför inledas. Althin fick medhåll, även om Swartling betonade att man inte bör visa ett speciellt företag. Det skulle bli för mycket reklam och missgynna konkurrenter. Man bör i stället hålla sig till en viss industriform i taget som gruvdrift, mekanik, järn, stål osv.

Nu blev det inte så mycket av den storslaget skisserade industriserien. Ett enda frimärke i två valörer tecknades av Pierre Olofsson på temat *Industri och ingenjörskonst* – allt i ett således. Det var en omöjlig uppgift men den löstes någorlunda genom att konstnären avbildade en rad symboler

för järn, guld, koppar, vattenkraft, arkitektur osv.

Det ligger nära till hands att tänka på den klassiska TV-sketchen – ett inslag i Mosebacke Monarki – med Anders Ek och Georg Rydeberg om västen som bidde en tummetott.

Det svenska stålet ...

I augusti 1961 sammanträdde åter de båda råden tillsammans. Nu gällde det en viktig fråga, som Postverket ville underställa sina rådgivare – anskaffningen av en ny tryckpress.

Carl Nordenfalk förordade – något överraskande för de övriga – en offsetpress. Den skulle öppna möjlighet till flerfärgstryck.

Men Ingvar Andersson ansåg att Posten absolut skulle hålla fast vid ståltrycket. Det gav en helt annan kvalitet än offsettryck. Svenska frimärken får inte likna reklametiketter.

Erik Swartling instämde och framhöll att Nordenfalks företrädare Erik Wettergren intagit samma ståndpunkt – måhända en stillsam reprimand. I så fall var det ett undantag eftersom det varit och är utmärkande att förslag läggs och åsikter utbytes i en öppen, prestigelös, vänskaplig atmosfär. Häri instämmer säkert alla som medverkat och som medverkar i Konst- och programrådet.

Det blev fortsatt satsning på ståltryck. En trefärgspress beställdes 1962 och togs i bruk 1964. Leverantör var Maschinenfabrik Goebel i Darmstadt.

Byggnadsminnesmärken en ny giv

Industrifrimärken blev det ju inte mycket av. Då gick det bättre att förverkliga planerna på en serie byggnadsminnesmärken. Av 10-talet föreslagna motiv kom tre till utförande – Linnés Hammarby, Visby ringmur och Gripsholms slott. Nya motiv tillkom som Nationalmuseum, Drottningholm, Skansen Lejonet och Uppsala domkyrka.

Nya ledamöter

Torsten Althin efterträdde Edy Velander, som avlidit 1961, och var kvar i rådet under 1962. Därefter inträdde en representant för Vetenskapsakademien, dess sekreterare professor Erik Rudberg. Han blev bofast länge i rådet – till 1976.

1964 avgick Erik Swartling med pension. Hans efterträdare Nils Hörjel hade inte samma restriktiva inställning till utgivningen av nya frimärken, vilket efter en tid skulle visa sig.

En annan förändring var att Ingvar Andersson lämnade rådet i slutet av 1964 i samband med sin pensionering som riksantikvarie. Av hälsoskäl kunde han inte kvarstå i rådet. Det sade han sig annars gärna ha velat. Historieprofessor Folke Lindberg, Stockholms universitet, blev hans efterträdare.

Importerade julseder

Ibland är man före sin tid i rådet. Men man orkar inte ända fram. Sålunda fördes en diskussion 1964 om möjligheterna att ge ut julfrimärken. Idén stupade på förväntade problem att hitta på bra och typiskt svenska julmotiv år efter år. De flesta svenska julseder är importerade, står det i minnesanteckningarna. Tomten härstammar från Tyskland och Lucia och julstjärnor från Italien. Stjärngossarna är visserligen svenska men de hänför sig till trettondagsfirandet. Men man kanske kunde tänka sig blommotiv i flera färger.

Några år senare visade det sig att det inte skulle bli så svårt med motiven. Postens frimärksavdelning har lyckats finna bilder till julfrimärken – på ett varierat och fantasifullt sätt – från 1968 och framåt – om än inte lika lysande varje år.

De första åren var dock motiven inte symboliska för julen. 1968 var några av Bruno Liljefors' djurmålningar motiv och 1969 *Svenska sagor*. Av den vackra serien *Svenska fåglar* 1970 var åtminstone domherren julröd på bröstet.

Sedan har det varit jul för hela slanten – 35 öre 1971 och 4 kr 1998.

Nya frimärken av Philip von Schantz

I maj 1965 var det premiär för ett nytt bruksfrimärke med posthorn. Det var tecknat av Philip von Schantz, nu professor i grafisk konst. Om detta frimärke – en teknisk nyhet – skriver konstnären i sina memoarer "Fiskens tecken" (1997):

> Posthorn var det första försöket med stålgravyr i två färger. Att trycka stålgraverade märken i mer än en färg var tekniskt mycket komplicerat. Bland annat måste färgerna hållas isär så att de inte släpade i varandra. I dag kan man trycka sex färger i ståltryck. Någon gång har offset eller fotogravyr kommit till användning men risken är stor att bilden lätt får karaktär av reklametikett i stället för det värdepapper ett frimärke är. Det internationella erkännande som Sverige fått för kvaliteten på sina frimärken beror främst på skickligheten hos våra gravörer med Czeslaw Slania i spetsen.

Tilläggas kan att Philip von Schantz – under sina 22 år i Konst- och programrådet och som Frimärksavdelningens konsult åren 1974-83 i konstnärliga och gravyrtekniska frågor – själv i hög grad kom att medverka till våra frimärkens höga kvalitet – inte minst genom att med råd och stöd bidra till gravörernas allt större skicklighet. Även mästergravören Czeslaw Slania tog gärna råd av von Schantz.

Philip von Schantz stod för ytterligare två frimärken under 1960-talet – båda av jubileumskaraktär. Internationella teleunionen fyllde 100 år 1965 och året därpå firades representationsreformen, som tillkom 1866.

I "Stildrag hos våra frankotecken", del 2, skriver Gilbert Svenson:

> Alla von Schantz frimärksteckningar är både originella och helt moderna. Bland 60-talets frimärkskonstnärer är han nog den, som har visat den personligaste och mest enhetliga stilen.

Att det sedan bara blev ett enda tillfälle för Philip von Schantz att teckna frimärken – SMHI och IMO-WMO 100 år 1973 – har sin naturliga förklaring. I mars 1968 föreslog Hugo Zuhr att en suppleant skulle utses för honom eftersom han räknade med att vistas utomlands långa perioder. Han ansåg att Philip von Schantz var rätt person. Det ansåg också Konstakademien. När Hugo Zuhr avgick 1969 blev von Schantz ordinarie i rådet.

På min fråga i efterhand – 30 år efteråt – betonar Nils Hörjel att professor Zuhr gjorde en betydelsefull insats. Särskilt engagerade han sig i frimärkenas färgsättning. Han gav sig inte förrän varje frimärke – provtryck efter provtryck – fått rätt färgnyans.

Förnyelse

Ett av Nils Hörjels första förslag som ordförande i rådet var att utse flera konstnärer för varje utgåva och samtidigt stimulera dem att ställa upp genom att öka arvodena rejält. Varje skiss borde betalas med 1.500 kr, antaget förslag med ytterligare 3.500 kr.

Man enades om detta men gjorde undantag för Nobelmärkena. Där regerade Stig Åsberg i ensamt majestät.

Till rådets sammanträde i januari 1967 hade en PM från Frimärksavdelningen sänts ut i förväg. Den handlade om behovet av vitalisering – bl.a. genom en ökad utgivning. Chefen för Frimärksavdelningen Per Pååg ansåg att det fanns resurser att öka utgivningen från normalt 6-7 utgåvor per år till det dubbla.

I diskussionen enades man om att förnyelsen särskilt skulle gälla bruksfrimärkena. Många av dem hade hängt med länge – serien *Tre kronor,* hällrisningsmärkena och lågvalörerna "Snoddas".

Avslutningsvis riktade sig Nils Hörjel till sina medarbetare Stig Granström och Per Pååg: – Ni har väckt vår entusiasm. Nu får ni ta konsekvenserna.

En huvudlinje i den nya frimärkspolitiken, som Nils Hörjel tagit initiativet till och som Konst- och programrådet inspirerades av, var att frimärkena skulle spegla Sveriges

natur, kultur, samhälls- och näringsliv på ett bredare och mer intresseväckande sätt. Hittills hade mest det förflutna uppmärksammats. Nu gällde det att ge plats åt nutiden.

Men ledstjärnan skulle liksom tidigare vara att hålla hög kvalitet när det gäller ämnesvalet liksom i fråga om det konstnärliga utförandet och den grafiska framställningen.

Fullt begripligt tyckte många, särskilt bland frimärkssamlarna, att utgivningen blev väl ymnig. Bakgrunden till detta var att Postverket vid 60-talets mitt under sin nye kraftfulle ledare genomgick en kraftig rationalisering – bl.a. av brevsorteringen. Den utfördes mer och mer maskinellt och ett led i den mekaniska processen var att ge frimärkena en fluorescerande tillsats. När märkena ändå skulle tryckas om var det rätt tillfälle att också byta motiv.

Djur, växter och landskap

Under andra halvan av 1960-talet fick djur, växter och landskap äntligen plats på våra frimärken – på riktigt! Till nöds, som sign. Filos, alias Philip von Krusenstierna, skrev i *Dagens Nyheters* frimärksruta 23 april 1966, kunde man som naturmotiv dessförinnan räkna sex frimärken: *Skansen 50 år* 1941, *Flygande svanar* 1942, *Sparbanksrörelsen 125 år* 1945 (en stiliserad ek), *Lantbruksmötena 100 år* 1946, *Nordens dag* 1956 (svanar) och *Domänverket 100 år* 1959.

Den första egentliga landskapsbilden var ett fjällmotiv. För uppgiften valde konstrådet en klassisk landskapsmålare – Sixten Lundbohm. Fjällmärket gavs ut 1967 och året därpå tecknade Lundbohm akvedukten i Håverud.

Det första djurfrimärket – ett älghuvud – tecknades 1967 av en specialist på området, Harald Wiberg. Blommorna gjorde entré samma år genom skärgårdsmålaren Harald Lindbergs "Skären blommar", följt året därpå av Annie Bergmans underbara *Vildblommor.*

Brett register

I maj 1970 förelades Konst- och programrådet ett antal förslag till nya bruksfrimärken, utarbetade av Per Pååg och Lennart Lundberg på Frimärksavdelningen i nära samarbete med Philip von Schantz och dennes suppleant i rådet Magnus Creutz, Sveriges Allmänna Konstförenings intendent. Om honom skriver von Schantz i sin memoarbok:

> Magnus Creutz kom att betyda mycket som min mentor och introduktör i det svenska konstlivet. Hans erfarenhet och kvalitetskänsla, hans kunskaper om konst och konstnärer och hans humor och lite ironiska distans till kollegers egotripper gjorde allt så mycket lättare.

Det var sålunda ett samspelt radarpar som hjälpte Frimärksavdelningen att få fram en lång lista med uppslag.

För automathäftena föreslogs *Postflyg* och *Gotländska stenmästare*, för rullfrimärken natur-, landskaps-, djur- och konsthistoriska motiv. Resultatet blev att vi som frimärksbilder fått vårbjörkar, Waxholmsbåt, öländska väderkvarnar, pilallé, rådjur, Trosa, timmerfora, Grödingebonaden och Staffan Stalledräng. En viss systematik utvecklades när det gällde att hänföra motiven till valörer. I stort sett fick lågvalörerna historiska motiv och mellanvalörerna naturmotiv. De högre valörerna ägnades åt historia och kultur.

Dahlbäck efter Nordenfalk

Carl Nordenfalk lämnade chefskapet för Nationalmuseum 1969. Han for till USA där han i 12 år var gästföreläsare och gästforskare vid en rad universitet och konstvetenskapliga institutioner i det ämne han kände mest för – bokmåleriets historia.

I sina memoarer "Mest om konst" (1996), redigerad efter hans efterlämnade manuskript av hans dotter Katarina Nordenfalk och Per Bjurström, skriver han att det var med största tillfredsställelse han såg att

Bengt Dahlbäck blev hans efterträdare som chef för Nationalmuseum: – Bengt Dahlbäck var den mest allsidigt begåvade medarbetare jag någonsin haft att tillgå.

Efter att ha lämnat Konst- och programrådet skrev Carl Nordenfalk i ett brev till överintendent Stig Granström: – Det har varit en av de mest stimulerande och mest givande uppgifter jag ställts inför under min tid som chef för Nationalmuseum.

Sin efterträdare i rådet Bengt Dahlbäck beskrev han som en mycket god kraft, med egna idéer och fint omdöme, både i konstnärliga och andra frågor.

De förväntningar man kunde ha i Konst- och programrådet på Bengt Dahlbäck och hans medverkan infriades till fullo. Han hör till dem i rådet som under de 50 år som gått sedan begynnelsen engagerat sig allra mest. Som den eldsjäl han var var hans intresse för frimärkskonsten hett, för att inte säga brinnande.

Expert på typsnitt

Philip von Schantz och Bengt Dahlbäck blev båda ordinarie medlemmar i Konst- och programrådet 1970. Samma år tog de upp en gemensam angelägenhet. De menade att frimärkstext och valörsiffror är så viktiga ingredienser i frimärksbilden att en expert borde anlitas som konsult.

Sedan Dahlbäck konfererat med landets verklige expert i detta ämne, förstebibliotekarien vid Kungliga Biblioteket Sten G. Lindberg, gick uppdraget till Sven Höglind.

Förvanskade ansikten?

Principfrågor dyker upp då och då. I samband med utgivandet av häftet *Svenskt glas* 1972 stötte man på ett problem – hur återge ansikten efter fotoförlagor? Man enades om att ansiktena inte skulle förvanskas vid graveringen när det var fråga om att återge till exempel en arbetssituation eller en idrottshändelse. Det var inte individen utan funktionen som uppmärksammades.

Det som spökade var den gamla regeln att inte avbilda andra levande personer än konungen på svenska frimärken.

Vid samma tillfälle – 29 januari 1971 – när 1972 års frimärksutgivning planerades mer i detalj, kunde man konstatera i rådet att konkurrensen om platser i programmet hårdnat. En lösning var att ge ut fler översiktsutgåvor, till exempel Svensk konst, Svenska upptäcktsresande osv.

Rådet ställde sig vidare positivt till ett konsthäfte i en färgs stålgravyr. Graverade konstfrimärken borde väcka uppmärksamhet i floden av färgfrimärken i enkelt tryck. Dahlbäck ansåg att man borde begränsa urvalet till en viss tidsepok och nämnde att Nationalmuseum hade planer på en utställning av Gustaviansk konst.

Kungamärken i ny form

Såväl de frimärken som gavs ut 1963 till Gustaf VI Adolfs 80-årsdag som de som var en hyllning vid 90-årsdagen avvek på flera sätt från tidigare kungabilder.

När 80-årsfirandet diskuterades i Konst- och programrådet föreslog Carl Nordenfalk att kungen skulle presenteras som den stora kulturpersonlighet han var med intressen och kunskaper över vida fält. Hans tankar förverkligades, men i än högre grad 10 år senare.

Ett frimärke med 187 textade bokstäver och siffror. Om det inte är rekord så är det i varje fall unikt.

Frimärksutgåvan till 80-årsdagen gick i kulturens tecken på ett speciellt sätt. På förslag av statsminister Tage Erlander hade en bestyrelse bildats, kallad "Kungakommittén 1962", som ordnade en nationell insamling för främjande av svensk kultur. Postverket bidrog med att ge ut ett frimärke i två valö-

rer, 20 och 35 öre, med en tilläggsavgift på 10 öre.

I den verksamhetsberättelse som kungakommitténs arbetsutskott publicerade hette det:

> De två frimärkena försåldes under tiden den 10 november 1962 – den 30 mars 1963 och inkomsten uppgick till kronor 578.981:50, vilket är mer än vad något tidigare jubileumsfrimärke med överkurs inbringat. Många av Postverkets funktionärer har nedlagt stort intresse för att åstadkomma ett gott försäljningsresultat.

Själva frimärket är unikt. En bred bildyta upptas till största delen av text. Porträttet tecknades än en gång av David Tägtström, ansedd som 1900-talets främste svenske porträttmålare. Porträttet är om inte direkt uppknäppt så betydligt ledigare, mera civilt än tidigare kungabilder.

Mängden text är – och kanske förblir – svenskt rekord – 187 bokstäver och siffror. För textningen svarade konstnären Eric Linné, då lärare i frihandsteckning och textning på Konstfack.

Frimärket graverades av Arne Wallhorn. Förlagan – Tägtströms porträtt – var en akvarellerad teckning utan skarpa nyanser och konturer. Det gav gravören stor frihet men ställde också hans skicklighet på prov. Wallhorn började med en grund gravyr, som han sedan fördjupade steg för steg. Stålplattan överarbetades 5-6 gånger. Så blev det också en mjuk, finstämd tolkning av Tägtströms porträtt.

Jubileumsfrimärkena till kung Gustaf VI Adolfs 90-årsdag gav en vidare presentation av kungen som statsöverhuvud, privatperson och de sköna konsternas kännare och beskyddare.

Det första frimärket i den vackra serien visar konungen på Postmuseum. Bilden togs av Yngve Hellström vid museets 60-årsjubileum. Kungen studerade med kännarmin det album med avdrag i handpress av en rad frimärksgravyrer som han fått som gåva.

Kung Gustaf VI Adolf var Förste hedersledamot i Föreningen Postmusei Vänner.

Kung Gustaf VI Adolf, förste hedersledamot i Postmusei Vänner, besöker Postmuseum vid 60-årsjubileet. Yngve Hellströms foto blev frimärksförlaga 1972.

Fotoförlagor

Kungaserien 1972 och häftet *Svenskt glas* samma år är exempel på att användningen av fotografier som förlaga började bli allt vanligare under 1970-talet.

Med hänvisning till att Astrid Bergman-Sucksdorffs namn angetts under frimärksbilden på hennes rådjursfrimärke 1972 tog Philip von Schantz upp en principfråga. På vilka villkor skall fotografens namn anges på frimärken med foto som förlaga? Det är en markant skillnad mellan en förlaga tecknad enbart för ett visst frimärke och en förlaga som utgörs av ett foto som tagits för helt annat ändamål.

Rådet kom fram till att fotografens namn skall anges endast då ett fotografi tagits på Postens uppdrag just för att användas som frimärksmotiv.

Ståltryck i tre–sex färger

Vid januarisammanträdet 1971 hade, som tidigare nämnts, Bengt Dahlbäck berättat att Nationalmuseum förberedde en utställning av Gustaviansk konst. Året därpå togs ett beslut att ge ut en frimärksserie på samma tema.

Roslins "Damen med slöjan" var ett givet motiv. Det var möjligt att göra en repro-

Ernst Josephsons målning Gåslisa reproducerades i sex färger – med förnämligt resultat.

duktion i tre färger enligt vad Philip von Schantz och Czeslaw Slania kommit fram till. Men problemet var att tryck i tre färger visserligen skulle ge ett vackrare frimärke men återgivningen skulle bli mindre exakt än vid tryck i en färg.

Bengt Dahlbäck ansåg att man kunde acceptera vissa avvikelser. Det var inte fel om frimärkena gav intryck av handkolorerade stick i den stil som var vanlig under 1700-talet.

Förutom Roslin-damen återgavs Carl Gustaf Pilos porträtt av kronprinsessan Sofia Magdalena i tre färger. Koloristiskt gör frimärkena inte originalen rättvisa. Det var ju förutsett. Men de har sin skönhet ändå.

Bättre lyckades man med att återge färgerna i Ernst Josephsons *Gåslisa* (1973). Men så var tryckningen också ett riktigt konststycke. Målningen återgavs i ståltryck med sex färger – i en trefärgspress. Det gick så till att pappersbanan vändes och passerade tryckcylindern två gånger.

Ordförandeskifte

Nils Hörjels sista sammanträde i Konst- och programrådet, innan han bytte chefsposten i Posten mot den som landshövding i Malmöhus län, hölls den 8 november 1973.

Konst- & programrådet sammanträder 1974.
Frimärken till Sveriges Radios 50-årsjubileum står bl.a. på tapeten. Ingrid Florén visar skisser och original för Per Pååg, Folke Lindberg, Stig Granström, Ove Rainer, Philip von Schantz och Bengt Dahlbäck.

På programmet stod bl.a. att granska foton av den nye kungen Carl XVI Gustaf, tagna av Lennart Nilsson, en fotograf med begynnande världsrykte.

Nils Hörjel tackade ledamöterna för deras stora intresse och engagemang. Särskilt i den expansion som skett hade det varit värdefullt att kunna lita till deras sakkunskap och omdöme.

Professor Folke Lindberg tackade i sin tur Nils Hörjel för ett effektivt ordförandeskap, en god beskrivning av den hörjelska ledarstilen i detta och andra sammanhang.

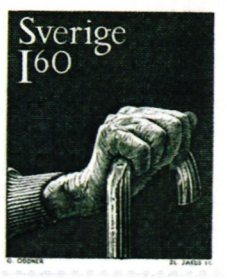

Händer är ett ovanligt frimärksmotiv. Initiativet togs av Georg Oddner. Hans kamera har fångat den gamla handen, medan paret händer fotograferats av Sven-Eric Delén.

Social inriktning

Redan vid sitt första sammanträde i rådet, den 11 januari 1974, visade Ove Rainer att han ville gå vidare på Nils Hörjels linje med mera bredd och mera nutid. Han ville till exempel ge ut en serie på temat "I samhällets tjänst" med bilder från polis, brandkår, sjukvård och narkotikabekämpning.

Serien döptes till *Vaka, Värna, Hjälpa* när den gavs ut i augusti 1975. Om Ove Rainers engagemang i sociala frågor vittnar också andra utgåvor under hans tid som *Ta hand om* 1980 och *Leva tillsammans* 1982.

Idén till utgåvan *Ta hand om* väcktes av en av vårt lands skickligaste fotografer – Georg Oddner. I ett brev till Frimärksavdelningen föreslog han en frimärksserie med händer som motiv. Förslaget presenterades i Konst- och programrådet i juni 1974. Idén befanns utomordentlig. Ändå dröjde genomförandet. Det berodde dels på att man hade gott om egna idéer och uppslag, dels på att det strömmade in allt fler förslag om jubileums- och evenemangsfrimärken.

På ett möte i rådet i september 1975 understryker Ove Rainer nödvändigheten av att hålla strängt på 100-årsregeln. Endast i mycket exceptionella fall kunde undantag göras.

Det hade väckt undran och irritation att Sveriges Radio fått frimärken till sitt 50-årsjubileum men inte det 50-årsjubilerande Flygvapnet.

Takt och text

Ove Rainer hade egna frimärksidéer också på andra områden. Med en fot i musikens värld – som ordförande i STIM, Svenska tonsättares internationella musikbyrå – väckte han tankar på att ge ut en serie om Evert Taube.

Per Pååg underströk, när frågan diskuterades i rådet i december 1975, att något porträtt av Taube inte gärna kunde ingå i serien. Det skulle bli prejudicerande. Utgåvan borde helt inriktas på Taubes diktning och musik.

I augusti året därpå föreslog en arbetsgrupp – Philip von Schantz, Eva Jern och Ingrid Florén – att man skulle hålla sig till ett musikstycke, lämpligen Calle Schevens vals. En finess skulle vara att på varje motiv avbilda tillhörande takt och text.

Så blev det ju också när Taube-serien 1977 inordnades i raden av Turisthäften.

Serier seriöst nog?

Det är inte så vanligt att förslag från privatpersoner anammas. Men det hände David Fischer i Stockholm. I november 1978 föreslog han ett frimärkshäfte med svenska serier.

Han tänkte sig att Adamson, Kronblom, 91:an Karlsson, Biffen och Bananen samt Jocke, Nicke och Majken skulle figurera på frimärkena.

> Jag är övertygad om att detta häfte kommer att bli mycket uppskattat och sprida glädje omkring sig.

Först ställde sig ledamöterna i rådet tveksamma. Var ämnet seriöst nog? Men sedan diskuterade man med liv och lust vilka serier som skulle väljas.

Den verklige seriespecialisten, presidenten i Svenska Serieakademien, Sture Hegerfors hjälpte till med det slutliga urvalet, där bl.a. Adamson besegrade katten Felix.

Min egen favoritserie Jocke, Nicke och Majken försvann på ett tidigare stadium. Deras anhängare var väl alltför ålderstigna?

En glädjespridare – enligt Davids Fischers försäkran – blev *Svenska serier* förvisso när märkena kom ut som julutgåva 1980. Men alla var inte lika glada. Att sätta Kronblom på sin julpost kändes ju inte direkt salongs-fähigt. Dock hade humorn slagit till för andra gången på våra frimärken. Första gången var när geniale Oskar Anderssons – OA:s – teckning "Artighet" presenterades 1977. Men sedan? Ja, hyllningsserien till Astrid Lindgren 1987 innefattar ju hennes humor och berättarglädje i skildringen av Emil, Pippi Långstrump, rumpnissar osv. Vidare har *Hälsningsfrimärken* med början 1992 haft ett och annat lustigt inslag, som Lars Melanders djurbilder 1994. Men fortsättning må gärna följa.

Nya ledamöter

Professorerna Folke Lindberg och Erik Rudberg lämnade rådet 1976, efter lång och trogen tjänst – Lindberg i 12 år och Rudberg i 15.

I stället utsåg Ove Rainer tre nya rådgivare – professor Mats Rehnberg, Parisambassadören Sverker Åström och justitierådet Ulf Nordenson. De tre tillförde – var och en på sitt område – rådet kunskap och erfarenhet. Särskilt Mats Rehnberg hade en imponerande kunskapsbredd.

Som Philip von Schantz skriver i sina memoarer kunde Mats Rehnberg hålla intensiva och skärpta små föreläsningar om vad som helst, inte sällan trygferade med ett flertal välartikulerade kraftuttryck.

Basfrimärke

Konst- och programrådet valde i maj 1979 ut sex konstnärer som bedömdes ha förmåga att prestera något nytt i frimärksväg. Det gällde motiv till ett bruksfrimärke – ett basfrimärke att användas som alternativ till kungabilden.

Fem av de utvalda ställde upp – Barbro Bäckström, Lars Englund, Olle Kåks, Peter Tillberg och Hans Viksten – med två förslag var.

En omröstning ordnades landet runt i anslutning till Frimärkets Dag. Olle Kåks' förslag *Natt och Dag* fick flest röster. Det blev ett vackert och innehållsrikt frimärke med sol och måne och andra symboler för växlingen mellan dag och natt över land och hav.

Tanken att det nya basfrimärket skulle följa brevportot och återkomma i nya valörer förverkligades inte. Jag gjorde ett försök att lansera *Natt och Dag* på nytt men majoriteten i rådet valde den gången – 1984 – i stället motiv från den svenska fjällvärlden.

Tävling för alla

En ny tävling utlystes i början av 1982:

> Postverket inbjuder härmed alla i Sverige verksamma konstnärer till allmän tävling om formgivning av ett nytt frimärke, vilket avses att ges ut 1983. Uppgiften består i att formge ett nytt bruksfrimärke med allmängiltig svensk karaktär.

Tävlingsreglerna utformades i samarbete med Konstnärernas Riksorganisations tävlingsnämnd. I juryn ingick Philip von Schantz, Nils G. Stenqvist, som 1981 utsetts till suppleant för von Schantz, chefen för Postens Frimärksavdelning Anna-Greta Waldemarsson och Egon Jonsson. Ingrid Florén var sekreterare. Första pris var satt till 15.000 kr och 5.000 kr gick till andra-femte pristagarna utan inbördes gradering.

Många konstnärer kände sig kallade och kvaliteten var överlag god men topparna få. Tanken var ju att finna nya konstnärer med talang för frimärkskonsten – en väg värd att pröva som komplement till den vanliga handplockningen.

Ur den aspekten blev tävlingen inte så givande. Arne Pettersson från Göteborg var dock en värdig pristagare med sin bild av en posthornssnäcka.

Enligt juryn förenade hans förslag bild och typografi på ett elegant och okonventionellt sätt. Förutom att snäckan anknyter till en gammal postsymbol associerar bilden till vår strävan att hålla våra vatten rena.

Bland de fyra andra pristagarna fanns frimärksgravören Martin Mörck. Han anspelade på det svenskaste av alla svenska teman – Carl Jonas Love Almqvists "Endast Sverige svenska krusbär har".

När tävlingsresultatet diskuterades i rådet var det en allmän uppfattning att motivvalet måste styras hårdare vid en eventuell framtida tävling.

Nya förmågor upptäcks

Ett mera lyckosamt försök att upptäcka nya förmågor var att ge en frimärksuppgift åt eleverna i Skolan för gravörer och formgivare av värdetryck, tillkommen på initiativ av Konsthögskolan och Tumba bruk. Elevernas uppgift var att skapa frimärken på det tema som antagits för 1982 års Europafrimärken, dvs. *Historiska händelser.*

Två förslag antogs – Göran Österlunds och Inga-Karin Erikssons Laga skifte och Lars Sjööbloms Anders Celsius. Det blev två välgjorda frimärken och vad mera var – de tre hade kvalificerat sig för fortsatta uppgifter inom frimärkskonsten.

Nobelserien förnyas

Nobelfrimärkenas utformning och till och med fortsatta existens hade diskuterats i rådet flera gånger.

I maj 1981 presenterade Frimärksavdelningens utvecklingsgrupp ett förslag till en ny och långsiktig lösning. Fr.o.m. 1982 bor-

de utgivningen inriktas på ett prisområde i taget – helst i den ordning som Alfred Nobel angav i sitt testamente: fysik, kemi, medicin, litteratur och fred. Varje utgåva skall omfatta fem pristagare och märkena samlas i ett häfte.

De olika Nobelkommittéerna var informerade och ställde sig bakom förslaget.

Konst- och programrådet var helt på samma linje och beslöt att fyra konstnärer skulle inbjudas att lämna förslag till 1982 års fysikutgåva. Självskriven var Lennart Forsberg som tecknat Nobelmärkena 1974-81. De tre andra var Kjell Andersson, Dan Jonsson och Carl Fredrik Reuterswärd. De fyra skild-

Philip von Schantz, Egon Jonsson, Per Bjurström, Mats Rehnberg och Yngve Feuk studerar provkartor på 1981 års frimärken.

Varje utgivning föregås av ett omfattande och kvalificerat arbete av frimärksavdelningens utvecklingssektion. Göran Odén och Ingrid Florén visar olika förslag till 1982 års Nobelfrimärken.

rade var och en på sitt sätt atomers och molekylers inbördes förhållanden i abstrakta, formsköna men ack så svårförståeliga bilder.

En förnämlig Nobelserie tecknades av Gunnar Brusewitz 1985. Fem pristagare i litteratur från olika delar av världen presenterades – William Faulkner, Halldór Kiljan Laxness, Miguel Angel Asturias, Yasunari Kawabata och Patrick White.

Brusewitz var väl kvalificerad för uppgiften efter att ha illustrerat en lång rad av de diplom som åtföljer Nobelpriset. Hans första diplom gällde den grekiske diktaren Giorgios Seferis och allt som allt har Brusewitz svarat för 24 av 27 diplom mellan 1963 och 1988.

Även Philip von Schantz har illustrerat Nobeldiplom om än i blygsammare skala – åren 1990-1993.

Arne Carlbom skriver i "Frimärksbilder" att förlagorna till Brusewitz' Nobelfrimärken är bland de vackraste i Postmuseets ägo, formliga landskapsmålningar.

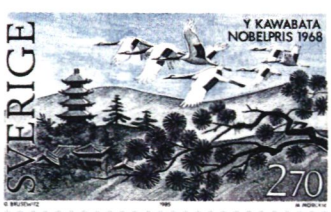

Gunnar Brusewitz tecknade motiven i 1985 års Nobelserie – här en studie i Japans natur och kultur med drag av japanskt måleri.

Ordförandeskifte

I januari 1983 efterträdde Bertil Zachrisson Ove Rainer som chef för Posten. Den avgångne generaldirektören hörde sig dock litet försiktigt för hos den nye chefen om han möjligen kunde få fortsätta i Konst- och programrådet som menig medlem. Han ville gärna ha om inte en fot så åtminstone en tå kvar i Posten, där han trivts så bra, inte minst i Konst- och programrådet. Bertil

Zachrisson var förstående och Ove Rainer kunde fortsätta i rådet.

Världsbäst

Postens 350-årsjubileum, Sveriges Filatelist-Förbunds samtidiga 100-årsjubileum och den av Posten och Filatelist-Förbundet gemensamt arrangerade världsutställningen Stockholmia 86 inspirerade både till nostalgi – Oscar II i repris – och till nytänkande. Det blev 20 motiv samlade i fem häften. Särskilt lyckad blev den serie som gavs ut på temat Brev från olika århundraden.

I september 1983 visades fyra förlagor till denna serie efter ett omfattande förarbete av Frimärksavdelningens utvecklingsgrupp. Det står i minnesanteckningarna från sammanträdet att medlemmarna i rådet efter presentationen tog upp en spontan applåd. Den var välförtjänt.

I den alltigenom lysande serien, tecknad av Lennart Forsberg, utsåg en internationell jury frimärket med August Strindbergs brev till Harriet Bosse till världens bästa frimärke 1984. Czeslaw Slania har stor del i äran.

Världens vackraste frimärke 1984.

Året därpå följde en serie Stockholmsbilder, målningar av fyra konstnärer. Särskilt reproduktionen av Otte Skölds mästerliga målning av Klara kyrka – nära det postala högkvarteret – blev ett stramt och vackert frimärke.

Den avslutande Stockholmia-serien ägnades åt 350-åriga Postverket, ett frimärke för varje århundrade. Den som fick uppdraget att forma serien var den konstnär som jämte Ingalill Axelsson tecknat flest frimärken av alla – Svenolov Ehrén. 1900-talsmotivet var hans femtionde frimärke. Sedan dess har det blivit ytterligare ett 10-tal.

I jubileumsserien varierar Ehrén skickligt sin stil allt efter århundradena. Frimärkena är verkligen tidstypiska.

Trots att Ehréns frimärken ofta är mycket detaljrika blir de aldrig plottriga.

Han har ett för sin charmerande person karaktäristiskt riktmärke: – Ett frimärke skall se ut som ett frimärke.

Aldrig säga aldrig

I november 1983 skrev en romantiskt lagd kvinnlig designer ett rart brev till Frimärksavdelningen. – Jag skriver rätt mycket kärleksbrev, bekänner hon. – Jag tycker att det skulle vara kul med ett frimärke med ett hjärta som motiv.

I handlingarna från rådets möte i december 1983 står det kortfattat: Frimärke med hjärtformat motiv: Avslag.

Mer än 14 år senare – till Alla Hjärtans Dag 1997 – dyker det upp två rosa frimärken med i högsta grad hjärtformat motiv av Olöf Baldursdottir. De fick en strykande åtgång liksom efterföljarna 1998 med ett ännu kärleksfullare motiv av Ingo Schütte.

Nya ledamöter

Bertil Zachrisson förstärkte rådet 1985 med ytterligare en grafikprofessor, Nils G. Stenqvist. Denne hade då varit suppleant för Philip von Schantz sedan 1981 och visat sig så värdefull och säker i sina omdömen att han enligt Zachrissons uppfattning borde knytas fast till rådet. Och där är han fast ännu – förhoppningsvis länge än.

Som lärare på Konsthögskolan i grafik åren 1963-83 har Stenqvist känsla för och personlig uppfattning om vilka av grafikkonstens utövare som kan ha förutsättningar att lyckas som frimärkstecknare.

Zachrisson vidgade rådet även 1986 – nu första gången med en företrädare för nä-

ringslivet – Leon Nordin, expert på marknadskommunikation och affärsutveckling.

Århundradets författarinna

Vid sammanträde i rådet den 29 februari 1984 behandlades 27 förslag till nya frimärken. Det blev avslag i 23 fall. Två ärenden bordlades och för två noterades: Beaktas.

Ett av de senare hade Ursula C:son Haegerström, Svensk Filmindustri, som förslagsställare. Hon ville se en Astrid Lindgren-serie med Pippi Långstrump, Emil, Bullerbybarna, Karlsson på taket, Ronja Rövardotter osv. Jag kan svårligen tänka mig en person mer värd att hedra på detta sätt än Astrid Lindgren. Hon är känd och älskad över Sveriges gränser.

1987 förverkligades idén. Utgivningen skedde i form av ett häfte rabattfrimärken med tio motiv. Det lilla formatet i dessa häften gjorde att bokillustrationerna av Ilon Wikland, Ingrid Vang-Nyman, Eva Billow och Björn Berg inte riktigt kom till sin rätt.

En mera personlig frimärkshyllning kunde vår världsberömda författarinna glädja sig åt 1996. Temat för det årets Europafrimärken var *Berömda kvinnor*.

Konst- och programrådet hade inget svårt val. Det blev Sveriges första kvinnliga statsråd Karin Kock som delade äran med ännu mera självskrivna Astrid Lindgren.

Heraldik

Som engagerad ledamot av Statens Heraldiska nämnd var Philip von Schantz en varm vän av heraldiska frimärksmotiv.

I maj 1984 gällde det att välja mellan två sådana motiv. Olle Kåks hade tecknat ett förslag med Lilla riksvapnet som motiv och den grafiske formgivaren Tommy Säflund hade arbetat fram en ny logotype för Posten. Han hade placerat postemblemet – i ny design tillsammans med Martin Gavler – inom en rektangulär ram. Posthornet sträcker sig något utanför ramen på båda sidor, ett uttryck för att Posten är ett expansivt företag som anammar ny teknik och satsar på ny verksamhet vid sidan av den beprövade.

"Ljuvligt att se ett gult frimärke igen".

Postbilden segrade och på förslag av Philip von Schantz återgavs logotypen negativt. Med tryck i en färg, som växlade allteftter valör, blev det ett stilrent frimärke. Alla färger uppskattades av rådet men särskilt den gula. – Ljuvligt att se ett gult frimärke igen!

I oktober 1984 presenterades utgivningsprogrammet för 1986. Det rymde 51 motiv – en toppnotering. Bertil Zachrisson uttryckte ändå en viss besvikelse över programmet. Det var rikhaltigt och omväxlande men hade ändå en brist. Det var för många jubiléer och för få aktuella ämnen.

Ny ordförande förnyar

Ulf Dahlsten, som efterträdde Bertil Zachrisson som postchef 1988, gjorde efter en tid en del förändringar i rådet. Tre ledamöter avgick – Per Bjurström, Ulf Nordenson och Sverker Åström. In kom Moderna museets chef Björn Springfeldt och konstprofessorn Marie-Louise Ekman. Ett år senare, 1991, engagerade Ulf Dahlsten industrimannen Gustaf Douglas som ännu en företrädare för näringslivet. Konstlivet fick en ny representant i Eva Nordenson, under många år hemmahörande på Nationalmuseum innan hon 1978 blev chef för Kulturhistoriska museet i Lund och 1982 för Stiftelsen Skansen. I sin historik "Nationalmuseum 1792-1992" skriver Per Bjurström:

> Eva Nordenson lämnade 1977 museet för att bli chef för Kulturen i Lund. Museet förlorade därmed en gudabenådad pedagog och en sammanhållande kraft.

Slania 70 år

I oktober 1990 diskuterades formerna för en frimärksutgåva till Czeslaw Slanias 70-årsdag. Eva Jern på Posten Frimärken hade arbetat fram tre alternativ, som vart och ett skulle utgöra ett kraftprov för Slania.

1. Carl Wahlboms målning Gustaf II Adolfs död vid Lützen
2. Carl Gustaf Pilos Gustaf III:s kröning
3. Sex kvinnoporträtt, två av Anders Zorn och ett var av Carl Larsson, Hanna Pauli, Ivan Ivarson och Ernst Josephson

Det senare alternativet lät ju väldigt spännande men rådet stannade för Pilos målning. Rådet förutsåg en praktfull utgåva. Och det blev det – ett block med två närbilder av den unge kungen och ett jättefrimärke, troligen världens dittills största gravyrfrimärke.

Men så var det ju också en världsmästare både ifråga om kvalitet och kvantitet som hyllades. Slania hade då graverat cirka 800 frimärken åt nio olika postförvaltningar, däribland 82 frimärken åt danska postverket, 39 åt Grönlands postväsen och 24 åt Färöarnas.

Primus inter pares

Den 7 juni 1991 avtackades Philip von Schantz av Ulf Dahlsten för sin gedigna och rekordlånga insats i Konst- och programrådet. Efter att ha varit suppleant några år för Hugo Zuhr hade han varit ordinarie i rådet sedan 1970. Han hade därigenom varit rådgivare åt fyra generaldirektörer.

Vid samma tillfälle citerade jag en inskrift på en minnestavla över Axel Oxenstierna i Jäders kyrka: "Fyra monarkers råd, i rådslag alltid den främste". Det är vanskligt att gradera människors insatser i olika sammanhang men det känns inte fel att säga om Philip von Schantz, fyra postchefers rådgivare, att han varit den främste. Utan att eftersträva det hade han på ett självklart sätt blivit *Primus inter pares.*

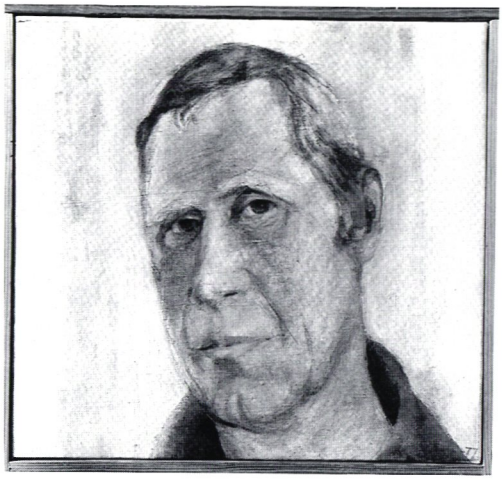

Birgitta Rolander von Schantz målade ett fint porträtt av sin make 1977. Det inköptes av Nationalmuseum för Statens porträttsamling.

För att få ett sista ord på vägen från sin rådgivare frågade Ulf Dahlsten vilka frimärksmotiv Philip von Schantz helst ville se i framtiden. Ett förslag var några vackra heraldiska motiv som Stora och Lilla riksvapnen. Det stora hade ännu inte avbildats. En annan punkt på önskelistan var ett häfte med praktfulla blomstermålningar av spanska och holländska mästare. Ett tredje förslag var att Posten skulle vända sig till några av våra allra främsta konstnärer och be dessa göra ett vackert frimärksmotiv efter eget fritt val.

En särskild hedersbetygelse från Ulf Dahlstens sida var ett utnämna Philip von Schantz till hederspostiljon. Det skedde i närvaro av två andra hederspostiljoner – Lennart Hyland och Egon Jonsson. Kåren hade vid den tiden ytterligare två medlemmar – Kjerstin Dellert och Jarl Kulle, men dessa hade förhinder. Två hederspostiljoner hade avlidit: Sigge Fürst och Bo Setterlind.

På sin 70-årsdag utsågs även Czeslaw Slania till hederspostiljon och som en av sina sista åtgärder som chef för Posten beslöt Ulf Dahlsten att öka den efter Philip von Schantz och Jarl Kulles bortgång deci-

merade skaran med två gråhade ynglingar – Nils Hörjel och Bertil Zachrisson.

Nobelvariationer

Den nya given i Nobelserien 1982 innebar ju en årlig växling mellan de fem prisområdena. Detta program fullföljdes i två omgångar och innebar att i stället för porträtt på Stig Åsbergs, Lasse Söderbergs och Lennart Forsbergs tid presenterade en rad konstnärer mer eller mindre symboliska bilder. Ett undantag var Ingalill Axelssons porträtt av fem fredspristagare 1986. Även 1990 och 1991 års utgåvor bestod av porträtt, mästerligt tecknade av Ingalill Axelsson. 1990 porträtterades fyra litteraturpristagare och 1991 lika många fredspristagare.

En annorlunda beskärning och större skärpa utmärker dessa frimärksbilder, förnämligt graverade av Martin Mörck, Lars Sjööblom, Czeslaw Slania och Piotr Naszarkowski, den senare en nykomling. När Nils G. Stenqvist visade upp hans gravyr till Alva Myrdal-märket i rådet blev betyget "Med beröm godkänd".

Ett djärvt initiativ togs av Posten Frimärken 1992. Man beslutade att vara högaktuell – att presentera årets pristagare i litteratur per omgående. När Svenska Akademien meddelade att Derek Walcott utsetts till 1992 års pristagare satte Eva Ede igång att teckna två frimärken, dels ett porträtt, dels en av författarens litterära miljöer.

Gravörerna Slania och Naszarkowski hade bara en vecka på sig mot normalt 4-6 veckor och lika fenomenala prestationer som de tre gjorde alla i tryckprocessen inblandade.

Posten gjorde om bravaden året därpå

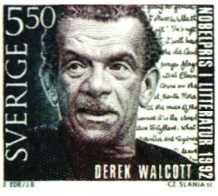

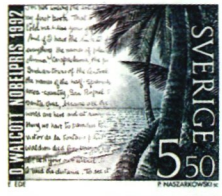

Eva Ede tecknade 1992 års frimärken.

Detta är inte något av Slanias ungefär 1.000 frimärken, utan en personlig hyllning till Ulf Dahlsten på hans 50-årsdag.

när Toni Morrison fick litteraturpriset. Hennes bild är ett foto av Helen Marcus och Nobelfesten tecknades av André Prah. Sjööblom graverade Morrison och Naszarkowski Nobelfesten. Sedan har man tagit det litet lugnare.

Ett nytt grepp 1994 var att välja några pristagare från samma land. Det gällde åter litteratur med porträtt av Erik Axel Karlfeldt, Eyvind Johnson och Harry Martinson.

I rådet ansåg man att det längre fram kunde bli aktuellt att presentera några svenska naturvetenskapsmän som The Svedberg och Arne Tiselius på liknande sätt.

Ulf Dahlsten lanserade då idén att ett lands Nobelpristagare i olika ämnen kunde sammanföras i en utgåva. Det kunde då bli fråga om en samutgivning med det landets postverk.

Just samutgivningar med andra länders postverk har blivit ett signum för Ulf Dahlstens ordförandeskap i Konst- och program-

Det kinesiska motivet i samutgåvan med Folkrepubliken Kina – diamantfasanen med den långa stjärten – är enligt Konst- och programrådet en av Czeslaw Slanias allra yppersta gravyrer.

rådet. Gemensamma utgåvor har tillkommit med Frankrike och Finland 1994, med Tjeckien och Slovakien 1996, med Folkrepubliken Kina och Schweiz 1997.

Värt att notera i fråga om samutgivningen med Kina – med praktfulla fasaner som motiv – är att Slania är den förste utländske gravör som gjort frimärksgravyr åt Kina.

Konst- och programrådet ansåg att särskilt den kinesiska diamantfasanen är ett av Slanias allra yppersta arbeten med gravstickeln.

Hus med historia

En samverkan inom landet ligger bakom den remarkabla 90-talsserien *Svenska Hus.* Sveriges Television har genomfört en motsvarande presentation av svensk byggnadshistoria. Fyra formgivare – alla kvinnor –har svarat för var sin utgåva – Eva Ede, Inga-Karin Eriksson, Eva Jern och Eva Lena Johansson. I sin presentation av den fjärde serien – "Stadens hus" – skriver Ulf Dahlsten mera personligt än vanligt till förstadagsbrevens mottagare:

> Som tidigare husutgivningar kommer säkert också dessa bilder att gå direkt in i Ditt hjärta. Det är nämligen något alldeles särskilt med hus och byggnader. De angår oss. De är en del av våra upplevelser och våra minnen, även om vi inte är riktigt medvetna om detta.

Det kulturhistoriska värdet av serien har höjts ytterligare genom de vackra, välkomponerade maximikort som kompletterat varje utgåva.

90-talets bilder av kungliga familjen

I slutet av 1980-talet framfördes synpunkter i rådet på att porträtten av kungen och drottningen på frimärkena från 1985 med förlagor av konstnären John-Erik Franzén borde bytas ut. Ett skäl var att kung Carl XVI Gustaf börjat använda glasögon.

Det dröjde några år – till 1991 – med förnyelsen, men då blev den en smärre revolution. Ingalill Axelsson tecknade porträtt av först drottning Silvia och sedan kung Carl Gustaf – efter foton av Claës Lewenhaupt – och vågade sig på något som bröt med traditionen i den långa raden av kungaporträtt alltsedan 1885.

Hon beskar porträttbilderna upptill och nedtill. Effekten är klart positiv. Det blir personligare, mindre officiella porträtt. Såväl hovet som Konst- och programrådet var helt med på noterna. Hovgravör Slania gjorde som alltid ett förstklassigt arbete.

Ingalill Axelsson och Czeslaw Slania svarade också för det stiliga block med hela kungafamiljen som gavs ut 1993, då kungen firade 20-årsjubileum som regent och drottningen fyllde 50 år.

I augusti 1994 förevisades i rådet förlagor av Inga-Karin Eriksson till nya frimärksporträtt av kungen och drottningen. Hans Hammarskiöld hade fotograferat kungen och Charles Hammarsten drottningen. Hovet hade godkänt förlagorna och det gjorde också Konst- och programrådet. De nya frimärkena kom ut 1995.

Ett nytt block med tre bilder av kungen dels privat, dels i ämbetsutövning och en ny stor bild av kungafamiljen var Postens hyllning till kung Carl XVI Gustafs 50-årsdag 1996. Formgivare var Lars Sjööblom efter foton av fyra fotografer.

Tid efter annan har nya frimärksporträtt av kungen och drottningen kommit till under 1980-90-talen. Till en början användes enbart foton som förlagor. John-Erik Franzén var först med tecknade porträtt 1985. 1991 var det Ingalill Axelssons tur, avlöst 1995 av Anna-Karin Eriksson. Ingalill Axelsson skisserade frimärksförslag med djärvt beskurna porträtt redan i mitten av 1980-talet. I Konst- och programrådet var det bara Philip von Schantz som var positiv och ansåg att så skall frimärken med kungen och drottningen se ut.

Inga-Karin Erikssons frimärksporträtt av kungen har överlevt den stora portorevolutionen i februari 1997, då beteckningen "Brev" ersatte valörsiffrorna för inrikes brevporto.

Kung Carl XVI Gustafs 25-årsjubileum som statschef 1998 har slutligen manifesterats genom ett frimärke av Eva Ede, tecknat med ett foto av Hans Hammarskiöld som förlaga. Eva Ede återger för första gången Stora riksvapnet på frimärke – om än i bakgrunden.

Konst- och programrådet – något decimerat – sammanträder i juni 1993. Sittande från vänster är Stig Ställvik, Nils G. Stenqvist, Marie-Louise Ekman, Ulf Dahlsten, Gustaf Douglas och Eva Nordenson. Stephan Fransius är föredragande med medarbetaren Göran Odén i bakgrunden.

Tre nya

1996 inträder Expressens förre chefredaktör, gästprofessorn i journalistik, Bo Strömstedt i rådet och direktör Caj Malmros efterträder Gustaf Douglas. Även Leon Nordin lämnar rådet. Året därpå slutar Marie-Louise Ekman och Lasse Åberg gör entré, konstnär och tillika författare, filmregissör och skådespelare – en tusenkonstnär således.

Ny ledamot 1997 är vidare ambassadör Karin Oldfelt-Hjertonsson och 1998 bytte Malou Örner sida. Hon har tillhört rådet som kommunikationsdirektör i Posten men övergick då till ledningen av RMI Berghs Kommunikationsinstitut, innefattande anrika Berghs Reklamskola. Med fyra kvinnor i rådet – förutom de båda sistnämnda Eva Nordenson och chefen för Posten Frimärken Ingegerd Mattsson – hör Konst- och programrådet ingalunda till de mest mansdominerade församlingarna. Ställningen är 1998 sex mot fyra.

Vårt 1900-tal

I juni 1997 redogjorde Posten Frimärkens utvecklingschef Stephan Fransius för frimärksutgivningen inför millennieskiftet.

Tre utgåvor planerades – den första till Frimärkets Dag 1998. Den andra är inplanerad i mars 1999 och den tredje skall komma i början av år 2000.

Varje utgåva omfattar 10 motiv. Det är viktigt att de berör människors vardag, framhöll man i rådet. Det lyckades man med i *Vårt 1900-tal*, del 1. Formgivare var Olle Frankzén och graverade gjorde hela mästarkvartetten Mörck, Naszarkowski, Sjööblom och Slania.

Posten samarbetar i 1900-talsserien med Screen Air Television AB. "Vårt 1900-tal" heter även tre CD-skivor med unika radioinspelningar och tidstypiska musikinslag.

Ännu ett tusenjubileum

I oktober 1997 börjar man i rådet tänka på lämpligt motiv till Czeslaw Slanias 1000:e frimärke. Nils G. Stenqvist föreslog en målning av Bruno Liljefors. Det borde bli en utmaning för Slania att arbeta med både djur och natur i samma motiv.

Men Stenqvist kunde i december rapportera att Slania inte gillade förslaget. Han ville ha ett gravyrtekniskt svårare motiv. I rådet kom man på att Anders Zorns akvarell Sommarnöje från 1886 var ett lämpligt motiv. Men i april 1998 får rådet veta att Slania själv gått på spaning och fastnat för en takmålning i Drottningholms slott. Målningen är utförd av David Klöcker Ehrenstrahl och är en allegori över svenska konungars bedrifter. Den innehåller det mesta, enligt Slania.

Till saken hör att Czeslaw Slania har ett stort historieintresse och gillar att tampas med de särskilda problem det innebär för en gravör att överföra historiska målningar i storformat till den lilla frimärksytan.

Tanken är att Slania skall gravera ett helt block till sitt tusenjubileum och att det skall bli det största graverade frimärksblock som världen har skådat – och finaste – vågar man nog tillägga. Den som lever får se.

Värdiga uttryck

År 1948 skrev *Svenska Dagbladets* konstkritiker Gotthard Johansson – som jag inledningsvis citerat – att den tidens svenska frimärken inte var några värdiga uttryck för vårt lands konstnärliga och grafiska kultur.

Det omdömet kan inte gärna fällas om svensk frimärksutgivning 50 år efteråt. Och det har inte funnits grund för sådan kritik på mycket länge.

Förtjänsten har många del i – Postens chefer, Konst- och programrådet, gravörerna och Posten Frimärkens hela ambitiösa och yrkesskickliga personal.

Vad som hänt med våra frimärken under de gångna 50 åren har jag här sökt skildra i stora drag. Något annat har inte varit möjligt, eftersom antalet frimärksmotiv uppgår till nästan exakt 1.500.

Det är en exposé som dock sannolikt inte blivit till om inte min vän Philip von Schantz så hastigt och alldeles oväntat avlidit den 12 augusti 1998.

Min första tanke var att skriva om Philips insatser i Konst- och programrådet. Jag visste att de var mycket stora. Men jag upptäckte snart att det förelåg ett jubileum, att 50 år gått sedan ett konstråd bildades. Jag har därför behandlat hela historien – med de minnesbilder jag har av tillkomsten och med den insyn jag haft i verksamheten, särskilt då som ledamot i rådet 1980-86.

Philip in memoriam

Jag vill till sist i all korthet och med några citat erinra om Philip von Schantz och hans enastående insatser i svenskt konst- och kulturliv – som professor i grafisk konst, som museichef, som preses i Konstakademien, som rådgivare i olika organ, som författare, som grafiker, behärskande alla tekniker, som målare med internationell ryktbarhet osv.

En sådan beskrivning hör hemma i Postens annaler med tanke på den betydelse Philip haft för Posten på ett viktigt område.

Vaer ikke et idag, igår,
og noget andet om et år.
Det, som du er, vaer fuldt och helt
og icke stykkevis og delt.

Dessa ord av Ibsen täcker väl hur Philip levde sitt yrkesliv som konstnär och hur han genomförde sina många och skiftande uppdrag. Han var kunnig och engagerad. Han var kritisk eller entusiastisk – allt enligt egen uppfattning. Han gjorde ingenting halvhjärtat. Jag citerar bland minnesorden vid hans bortgång:

Nils G. Stenqvist i minnestal i Konstakademien den 3 september 1998:

> Trots de mycket stora framgångarna har uppmärksamheten aldrig stigit Philip åt huvudet. Hemligheten är nog att han lyckats förbli sig själv. Han var i grunden en ödmjuk människa, beredd att ställa upp med både sin konst och sin person även i anspråkslösa sammanhang.

Ulf Linde i *Svenska Dagbladet* 15 augusti 1998:

> För bara ett par veckor sedan for vi till Grafikens Hus i Mariefred tillsammans. Philip ville visa sin utställning där, nog den vackraste han haft; han var glad och stolt – med all rätt. Inför hans senaste blad, ett stilleben med plommon sade jag att bättre kunde det inte bli.
> – Jo då, skrattade Philip.
> Det känns hemskt att jag skulle få rätt.

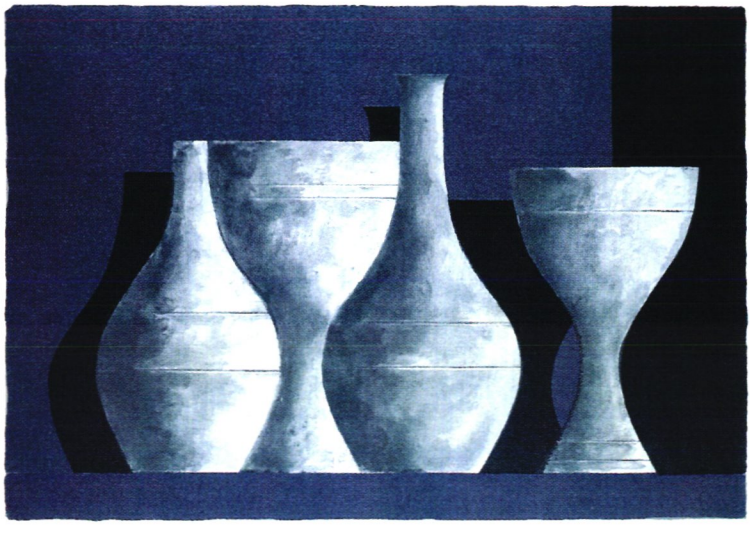

Av alla Philip von Schantz' förskjutningar i form av Kärllek tar nog Tidaholmskvartetten från 1996 hem skönhetspriset. Kanske ett frimärksmotiv? Fler finns fullt tänkbara.

Per Bjurström i *Konstvärlden* nr 4.98:

> Philip von Schantz tillhörde det ytterliga fåtal bildkonstnärer som lyckades förena ett engagerande konstnärskap med kvalificerade samhällsinsatser. – Hans insatser kännetecknades av klarsyn, dådkraft och civilkurage.
> Det är emellertid som konstnär som Philip kommer att gå till eftervärlden. Med konsekvent envetenhet bearbetade han de konstnärliga problem han satt sig före. – Det faktum att han suveränt behärskade sina tekniker innebar emellertid inte att han blev ett offer för sin virtuositet. Han arbetade med en tanke, ett tema, så länge han hade något nytt att lägga till, då stannade han upp och började från början med ett nytt problem.

Karl Haskel och *Jordi Arkö* i *Svenska Dagbladet* 17 augusti 1998:

> Philip von Schantz var välorienterad i nuet och hade ett brett konstnärligt fundament att stå på. Hans konstnärskap präglades av en sinnlig närhet till naturen och till de vardagliga ting som han lyfte fram och levandegjorde.

Ewa Rudling i inledningen till hennes praktfulla bok "Svenska Konstnärer":

> Just innan tryckningen kommer ett sorgebud. Philip von Schantz finns inte längre i detta livet. Minnet av Philip, en underbar man, kommer aldrig någonsin att förblekna – så mycket skönhet som han skänkt världen.

Källor och litteratur

Bjurström, Per,
Nationalmuseum 1792-1992.
Stockholm 1992.

Brusewitz, Gunnar,
Den otåliga pennan.
Stockholm 1996.

Carlbom, Arne,
Frimärksbilder
(*Meddelanden från Postmuseum*, 36).
Stockholm 1988.

Eichner-Larsen, Ib,
Czeslaw Slania. Liv og virke.
Aarhus 1981.

Forseth, Einar,
Mälardrottningens Gyllene Sal.
Malmö 1973.

Grape, Ernst,
Enhetsportot och frimärket.
Stockholm 1955.

Johansson, Sven-Rune,
Postens frimärkstryckeri under 75 år.
Särtryck ur *Postryttaren* 1995.

Nordenfalk, Carl,
Mest om konst. Stockholm 1996.

Rudling, Ewa,
Svenska konstnärer. Stockholm 1998.

von Schantz, Philip,
Fiskens tecken. Stockholm 1997.

Stenqvist, Nils G.,
Frimärket – Det lilla grafiska bladet.
Stockholm 1987.

Svenson, Gilbert,
Stildrag hos våra frankotecken 1-2
(*Meddelanden från Postmuseum*, 34 & 35).
Stockholm 1969 och 1973.

Tullberg, Sigurd,
Frimärkenas Sverige och Sveriges frimärken.
Stockholm 1975.

Minnesanteckningar från sammanträden i Konstrådet, Programrådet samt Konst- och programrådet 1960-98.

Ledamöter i Konst- och programrådet 1948-1998

Postens chef, rådets ordförande

Erik Swartling	1948-64
Nils Hörjel	1965-73
Ove Rainer	1974-82
Bertil Zachrisson	1983-88
Ulf Dahlsten	1988-

Museichefer

Erik Wettergren	1948-61
Carl Nordenfalk	1961-69
Bengt Dahlbäck	1970-79
Per Bjurström	1980-90
Björn Springfeldt	1990-95
Eva Nordenson	1991-

Konstprofessorer

Olle Hjortzberg	1948-57
Hugo Zuhr	1958-69
Philip von Schantz	1970-91
Nils G. Stenqvist	1985-
Marie-Louise Ekman	1990-97

Konstnär

Lasse Åberg	1997-

Ambassadörer

Sverker Åström	1977-90
Karin Oldfelt Hjertonsson	1997-

Vetenskap

Ingvar Andersson	1960-64
Edy Velander	1960-61
Torsten Althin	1961-62
Erik Rudberg	1962-76
Folke Lindberg	1965-76
Mats Rehnberg	1977-84

Juridik

Ulf Nordenson	1978-90

Näringsliv

Leon Nordin	1986-96
Gustaf Douglas	1991-96
Caj Malmros	1996-
Malou Örner	1998-

Journalistik

Bo Strömstedt	1996-

Utöver de 26 externa ledamöterna och de fem postcheferna har 16 av Postens övriga chefer ingått i rådet. Dessa är – i kronologisk ordning – Allan Hultman, Nils-Fride Antoni, Per Bucht, Per Pååg, Helge Jäder, Stig Granström, Elof Lövgren, Anna-Greta Waldemarsson, Bo Klevborn, Egon Jonsson, Yngve Feuk, Per-Olof Sandrén, Stig Ställvik, Ingegerd Mattsson, Börge Österholm och Malou Örner.